

HET RESTAURATIEPLAN

In januari 1997 is aan Braaksma & Roos architecten door de Stichting David Henriques de Castrofonds de opdracht verleend een masterplan te maken om de Portugees-Israëlietische begraafplaats 'Beth Haim' weer in goede staat te brengen. In het masterplan worden de verschillende problemen geïnventariseerd, geanalyseerd en van een planvoorstel respectievelijk beheersvisie voorzien. Op deze manier kan een totaalvisie ontstaan op de aanpak qua beeld, techniek, kosten en fasering. De taak van de architect hierbij is met name de diverse probleemvelden en aspecten te integreren tot die totaalvisie. Landschap, bouwkunde (techniek), historie, beeld, ethiek, geld en monumentale waarden worden onderling op elkaar afgestemd vanuit een zo objectief mogelijk standpunt door middel van inventarisatie en analyse.

De natuurlijke ondergrond van Beth Haim heeft in belangrijke mate de verschijningsvorm van de begraafplaats bepaald. Het unieke van Beth Haim is, dat bij het ingebruiknemen als begraafplaats, het oorspronkelijke maaiveldniveau onveranderd is gebleven. Hierdoor is een boeiende en zeer bijzondere combinatie ontstaan van cultuur en 'natte' natuur, waar je op een begraafplaats maar zelden mee geconfronteerd wordt.

Alvorens tot het denken over restauratietechnieken kan worden overgegaan is het nodig inzicht te krijgen in de karakteristiek van de verschillende grafvelden, de toegepaste grafvormen en de bijbehorende specifieke schades. Uitgangspunt bij alle restauratiewerkzaamheden aan de graven is, dat de huidige sfeer van de grafvelden moet worden behouden. De begraafplaats is ingedeeld in diverse velden, die ieder een eigen sfeer kenmerken. Deze sferen worden in het masterplan versterkt. Elk veld krijgt een voor dat specifieke veld, passende aanpak wat betreft ruimtelijke structuur, natuurlijk- en aangelegd groen en restauratie van zerken. Hiervoor is door Braaksma en Roos nauw samengewerkt met Wille Landschaps- en Begraafplaatsarchitectuur.

De begraafplaats Beth Haim is niet in één oogopslag te overzien, maar wordt gekenmerkt door een diversiteit aan ruimtelijke beelden. Het is een plek, waar men letterlijk geconfronteerd wordt met de vergankelijkheid van het leven. Dit proces valt ook af te lezen aan de natuurstenen zerken. De aanwezige zerken tonen sporen van verregaand verval, in combinatie met verwilderde begroeiing. Het scheuren en uit elkaar vallen van de zerken is een proces dat niet te stoppen is, maar wel te consolideren: een zorgvuldige begeleiding van het verval is noodzakelijk om monumentale waarden (lees zerken en grafmonumenten) zo goed mogelijk te behouden.

Uit het plan blijkt, dat de restauratie in totaal een bedrag zal vergen van 5 miljoen gulden. Met dit bedrag wordt

beoogd de begraafplaats in goede staat te brengen en de unieke natuurstenen graven en grafmonumenten te restaureren.

*Ir. J. Roos,
Braaksma & Roos Architecten*

Stichting David Henriques de Castrofonds dankt u voor alle donaties in 1997 en wenst u in het jubileumjaar een voorspoedig en gezond 1998.

*1898-1998 100 jaar sterfdag
David Henriques de Castro
(1826-1898)*

LEEF MEE MET BETH HAIM

'Leef mee met Beth Haim' is een reddingsactie van het De Castrofonds, voluit: Stichting David Henriques de Castrofonds. Het fonds is genoemd naar de man die er honderd jaar geleden en uit eigen middelen er voor zorgde dat Beth Haim in kaart werd gebracht en dat honderd van de belangrijkste grafmonumenten voor het nageslacht werden bewaard.

Het De Castrofonds is opgericht "met het doel, de nagedachtenis der beroemde mannen der Portugees-Israëlietische Gemeente te Amsterdam voor het nageslacht te bewaren." Wie dat doel wil steunen kan geld overmaken naar 'Leef mee met Beth Haim', Postbank 69 34 112 of Rabobank 35 18 48 800, t.n.v. Stichting David Henriques de Castrofonds, Ouderkerk aan de Amstel, Kerkstraat 7, 1191 JB Ouderkerk a/d Amstel, tel.: 020 - 496 34 98, fax: 020 - 496 54 96, E-mail:bethaim@wxs.nl
(Donaties kunnen fiscaal voordeel hebben)

CASTRO NIEUWSBRIEF

Castro Nieuwsbrief is een uitgave van het David Henriques de Castrofonds, Kerkstraat 7, 1191 JB Ouderkerk a/d Amstel

VOORWOORD VAN DE VOORZITTER

Waarom, zo zou je je kunnen afvragen, is een gemeente Ouder-Amstel zo indringend betrokken bij de historische belangrijke begraafplaats in het dorp Ouderkerk aan de Amstel?

Het antwoord laat zich gemakkelijk raden. De Portugees-Israëlietische begraafplaats neemt een zeer dominante en markante plaats in in het dorp Ouderkerk aan de Amstel. Je kunt er in feite niet omheen, de begraafplaats is van alle zijden van het dorp te zien.

Een joodse begraafplaats wordt immers niet geruimd. De begraafplaats is voor de gemeente Ouder-Amstel een gegeven. Dit rijksmonument wordt ook in het recent door de gemeenteraad vastgestelde bestemmingsplan Beschermd Dorpsgezicht door de politiek gekoesterd.

Het is daarom dat ik bereid ben geweest de kleine Portugees-Joodse gemeenschap in Nederland de helpende hand te bieden teneinde te bereiken, dat deze begraafplaats er kort na de aanstaande eeuwwisseling er weer verzorgd uit zal zien. Berekeningen van het architectenbureau Braaksma & Roos in samenwerking met Wille Landschaps- en Begraafplaatsarchitectuur hebben mij duidelijk gemaakt dat veel herstelwerkzaamheden nodig zijn. Geraamd is dat voor het opknappen van de begraafplaats "Beth Haim" 5 miljoen gulden nodig is.

Weliswaar is inmiddels ongeveer f 300.000,- ontvangen, maar we zijn er nog lang niet. Daarom zal het bestuur van het David Henriques de Castrofonds het jaar 1998 veel tijd en energie beschikbaar stellen ten behoeve van het verwerven van gelden.

Grote sponsors zullen worden benaderd. Het bestuur van het Castrofonds heeft er geloof in zich in te zetten voor een goede zaak. Steun van anderen waaronder particulieren, bedrijven en overheden kan de Stichting zeer goed gebruiken.

Met optimisme zien wij de toekomst tegemoet. Het verval van dit cultuurmonument moet tot stoppen worden gebracht. Het doel is nog niet bereikt. Wij gaan verder en hopen dat velen ons zullen blijven steunen.

De burgemeester van Ouder-Amstel, tevens voorzitter van het David Henriques de Castrofonds

C. de Groot

4 Februari 1997: ministerpresident Johannes Rau bezoekt de Portugees-Israëlietische begraafplaats Beth Haim. V.l.n.r. C. de Groot, Johannes Rau, Hans Pereira.

EEN STUKJE GESCHIEDENIS

In het hart van Ouderkerk aan de Amstel bevindt zich de plek waar de Portugese joden van Amsterdam sinds 1614 hun doden begraven. Voor deze ex-marranen die uit Spanje en Portugal naar Holland waren gekomen, moet het bezit van een Joodse begraafplaats evenveel hebben betekend als het openlijk kunnen belijden van hun godsdienst. In hun thuislanden konden ze hun doden alleen op een katholiek kerkhof begraven. Het heeft beeldhouwwerk van uitzonderlijke klasse opgeleverd.

De eerste begraafplaats voor de Portugese joden werd omstreeks 1602 door bemiddeling van de Staten van Holland gekocht in Groet, bij Alkmaar. De reis daarheen was echter ver en kostbaar vanwege de tollens en gelden die bij het passeren van een kerk en bruggen betaald moesten worden. Van die vordering zouden de joden pas in 1721 door de Staten van Holland worden ontheven. Daarom werd geprobeerd dichterbij Amsterdam grond te verwerven.

Nadat het Amsterdamse stadsbestuur in 1606 en 1608 twee verzoeken om aankoop had afgewezen, slaagde men er in 1614 in om een terrein bij Ouderkerk aan de Amstel te kopen. In datzelfde jaar vond ook de eerste begrafenis plaats en in 1616 werd de begraafplaats "Beth Haim" (Hebreeuws voor Huis des Levens) officieel in gebruik genomen. In 1663, 1690 en 1691 werd de begraafplaats door aankopen uitgebreid. Om meer ruimte te krijgen, werd in 1923 een achttiende eeuws gedeelte met zand

opgehoogd. Daarna maakte de oorlog uitbreidingen overbodig.

De grafstenen op het oudste gedeelte van Beth Haim nemen een bijzondere plaats in de joodse grafkunst in. Vrijwel nergens zijn er zulke rijke decoratieve en figuratieve voorstellingen te zien als daar. Slechts op de Portugees-joodse begraafplaatsen in Curaçao en Hamburg komen vergelijkbare scènes voor. Het beeldhouwwerk op de grafstenen is daar echter van aanzienlijk geringere kwaliteit.

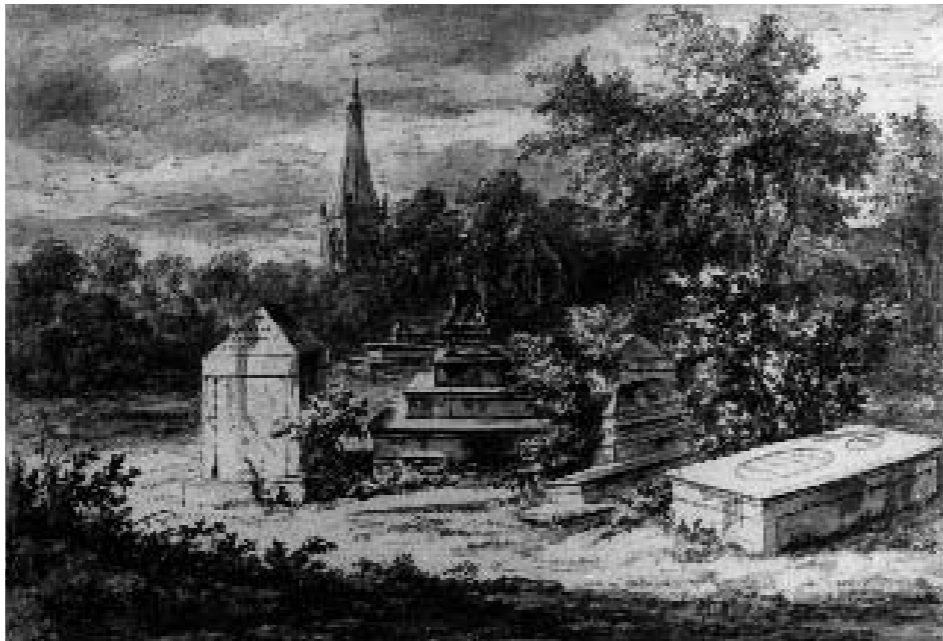
Opgravingen

Als David Henriques de Castro (1826-1898) in 1866 toestemming van de parnassim (bestuurders) krijgt om opgravingen te verrichten op Beth Haim, begint de wetenschappelijke bestudering van de begraafplaats. Op het oudste gedeelte doet De Castro zijn onderzoek naar de vele stenen die in de loop der eeuwen in de drassige bodem zijn weggezakt. Zijn vondsten tekende hij aan op 34 kartons.

De graven die hij belangwekkend achtte voor de joodse geschiedenis en de graven die opvielen door de kwaliteit van het beeldhouwwerk, bracht hij boven de grond en steunde hij met baksteen om opnieuw verzakken te voorkomen. De rest van de stenen werden weer met aarde bedekt. Het resultaat van zijn onderzoekingen publiceerde De Castro in 1883 in zijn boek "Keur van Grafstenen", wat nog steeds de best gedocumenteerde uitgave over de begraafplaats is.

De overvloed aan beeldmotieven op Beth Haim is sterk in tegenspraak met de in het jodendom geldende regels. In de Tien Geboden staat namelijk: "Gij zult u geen gesneden beeld noch eenige gelijkenis maken van hetgeen dat boven in den Hemel is, noch van hetgeen dat onder op de aarde is, noch dat van hetgeen dat in de wateren onder de aarde is. Gij zult niet buigen, noch hen dienen; (...)" (Exodus 20:4-5). Uit diverse periodes en verschillende joodse gemeenten is gebleken dat dit gebod echter niet in de meest strikte zin is nageleefd.

De graven zijn wel in overeenstemming met de orthodox-joodse leefwijze van de overledenen. Reeds vanaf de tijd dat

de joden in Egypte verbleven, schijnt bij hen het gebruik bestaan te hebben om hun graven in het open veld te markeren met een sarcofaagachtige opbouw. Eigenlijk zijn het schijn-sarcophagen, want de dode ligt niet in, maar is onder het teken begraven. Deze graftekens, ook wel ohaliem genoemd (ohel is Hebreeuws voor tent), werden meestal opgericht voor geëerde leden van de gemeenschap. In later tijden waren ze vooral gebruikelijk bij Sefardim, maar ook op begraafplaatsen van Hoog-duitse joden.

Het maken van veronderstellingen over de joodse graftypen in Europa, moet om verschillende redenen voorzichtig worden gedaan. In de eerste plaats zijn er vanwege de felle vervolgingen waaraan joden in uiteenlopende tijden waren blootgesteld, zeer weinig materiële overblijfselen. Verder is er, op het feit na dat er veel gereisd werd tussen soms ver uit elkaar gelegen joodse gemeenschappen, zeer weinig bekend over het precieze verloop van deze internationale contacten.

Joodse traditie

Van de genoemde typen en varianten van de graven kan worden gezegd dat zij tot een specifiek joodse traditie behoren en totaal verschillen van de christelijke grafkunst. Zeker in de eerste decennia van Beth Haim is er sprake van invloed van tradities die gangbaar waren in het Middellandse Zeegebied en het nabije Oosten. Gestimuleerd door een klimaat waarin zij haar identiteit niet meer verborgen

hoeft te houden, creëert de eerste generatie in Amsterdam monumenten die niet breken met, maar juist voortgaan op een joodse traditie en een visueel teken zijn van contact met de joodse wereld buiten Nederland. Er zijn heel opmerkelijke overeenkomsten tussen Beth Haim en begraafplaatsen in Praag, Hamburg en Livorno.

De ontelbare zeer eenvoudige stenen die op de begraafplaats bij Ouderkerk onder het gras liggen, zijn waarschijnlijk van arme Portugezen. Er wordt aangenomen dat deze mensen zich strikt aan de letter van de joodse wet hielden. Een ander argument dat een rol kan hebben gespeeld, is de klacht die dokter Josef Bueno in 1625 uitte. Bedacht als een jood altijd moest zijn op uitbarstingen van haat, waarschuwde hij voor het wekken van afgunst door het plaatsen van de dure grafmonumenten op Beth Haim. Gezien de datum van zijn uitspraak kan hij alleen maar de sarcofaaggraven of de prisma-graven bedoeld hebben.

De eerste tekenen van aansluiting bij de Nederlandse grafkunst dateren van omstreeks 1630. Er is dan een steen te zien die een opvallende gelijkenis vertoont met bijvoorbeeld de steen van Jan Poppen in de Oude kerk in Amsterdam, Composities waarin het wapen het hoofdelement vormt, komen in Ouderkerk tot ver in de achttiende eeuw voor en wijzen op de aanzienlijke afkomst van de gestorvene.

INTERVIEW MET RABBIJN HANS RODRIGUES PEREIRA

Wie het kantoor van de Stichting tot Instandhouding en Onderhoud van Historische Joodse Begraafplaatsen in Nederland belt of bezoekt, zal ongetwijfeld kennismaken met Hans Rodrigues Pereira. Geboren in Haarlem, volgde bij zijn opleiding tot rabbijn aan het Portugees-Israëlietisch Seminarium Ets Haim te Amsterdam. Daar was zijn belangrijkste leermeester zijn oom Salomon Rodrigues Pereira z.m., de voormalige Chacham (opper-rabbijn) van de Portugees-Israëlietische Gemeente. Voor zijn pensionering was Hans Pereira rabbijn bij de Joodse Gemeente in zijn huidige woonplaats Amsterdam en zo'n 30 jaar leraar Joodse vakken bij de Joodse Scholengemeenschap Maimonides. Vanaf 1992 leidt hij de begrafenissen op de Joodse begraafplaats van Ouderkerk aan de Amstel en sinds 1 maart 1993 is hij verantwoordelijk voor het kantoor van de Stichting.

Hans Pereira vertelt ons dat het bestuur van de Portugees-Israëlietische Gemeente (P.I.G.) hem vroeg om als

vrijwilliger de begrafenissen en de plichtigheden bij het onthullen van de grafstenen te verzorgen omdat deze taak voortkwam uit zijn vroegere functie van rabbijn bij de Joodse Gemeenschap van Amsterdam. Toen het bestuur van de Stichting, deels gevormd door de Parnassim van de P.I.G., in 1992 werd geconfronteerd met een stijging van de kosten voor het onderhoud van de begraafplaats Beth Haim vroeg men Pereira, ook bestuurslid en secretaris van het Henriques de Castrofonds, om het kantoor te leiden. Hij was hiertoe bereid en doet nu ruim vier jaar de administratie en secretariaatswerkzaamheden. Op de vraag waarom hij erin toestemde het vele werk voor Beth Haim te doen, antwoordt Pereira dat hij na zijn pensionering actief wilde blijven in de maatschappij. Gelukkig is hij geïnteresseerd in de nieuwe media en kan hij goed met computers, faxen en Internet omgaan.

Op het kantoor van Beth Haim zorgt Pereira samen met een vrijwilligster

ervoor dat het archief met de gegevens van 27.000 mensen op orde blijft en digitaal wordt opgeslagen. Bovendien komt er een nieuw foto-archief dat aansluiting heeft met het grafregister. Ook houdt hij zich bezig met het werven van fondsen voor de restauratie, geeft rondleidingen op en lezingen over de begraafplaats. Daarnaast beantwoordt hij brieven en vragen van mensen over voorouders die mogelijk begraven zijn in Ouderkerk aan de Amstel. Als blijkt dat er inderdaad hier familieleden begraven zijn, neemt hij ze mee naar de begraafplaats en wijst hun het graf van hun voorouders. Dat de gegevens voor deze speurtocht in de kaartenbakken snel te vinden zijn, is te danken aan de onlangs overleden oud-burgemeester Visser. Samen met een werkgroep noteerde hij namelijk op de archiefkaarten de gegevens van zowel de graf-, huwelijks- en besnijdenisregisters, zodat familieleden makkelijk te vinden zijn.

RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG

Tussen de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) en de Stichting tot Instandhouding en Onderhoud van Historische Begraafplaatsen in Nederland bestaat een al jaren durende samenwerking waar het betreft de Portugees-Israëlietische Begraafplaats te Ouderkerk aan de Amstel. Deze samenwerking dateert uit 1969.

De begraafplaats kwam in de publieke belangstelling door een radioklankbeeld, dat in oktober 1968 door de heer Bert Garthoff in het veel beluisterde programma "Weer of geen weer", werd uitgezonden. Een programma dat op 23 februari 1969 werd herhaald.

De toenmalige minister van CRM verklaarde zich op advies van zijn ambtenaren bij brief van 21 oktober bereid om een deel van het nadelig jaarlijks exploitatieresultaat te vergoeden en daarmee een bijdrage te geven in de kosten van onderhoud. Dit kon een unicum worden genoemd aangezien dit inging tegen alles op het gebied van subsidieverlening. In die tijd bestond er geen regeling (geschreven of onge-

schreven) die een dergelijke bijdrage mogelijk maakte.

Er moest dan ook intern de nodige strijd worden gevoerd om deze afspraak een lange reeks van jaren in het leven te houden.

Later, bij de totstandkoming van het Besluit Rijkssubsidieering onderhoud monumenten was het, dankzij de toepassing van een interpretatie "naar de geest", mogelijk om meer structuur aan te brengen in de subsidieverlening, waardoor de stichting meer zekerheid werd geboden.

In de afgelopen periode van 28 jaar is, ondanks alle moeilijke omstandigheden, moeilijk voor de stichting omdat zij vreesde dat een voor haar zeer belangrijk cultureel erfgoed verloren zou gaan moeilijk voor de RDMZ omdat zij, die angst delende, niet bij machte was de nodige geldmiddelen te verschaffen die nodig waren voor het herstel van o.m. de zerken.

Veel overleg in de jaren was er met de heren Overeem (beeldhouwer), Schaap

(bouwkundige) en Jonker (financieel-administratief medewerker) van de RDMZ.

Het is mede aan de niet aflatende geestdrift van de heer H. Rodrigues Pereira te danken dat het gesprek met de medewerkers van de RDMZ steeds op gang is gebleven, waardoor, toen zich budgettair een mogelijkheid voordeed, uiteindelijk toch door de RDMZ een substantieel subsidie kon worden toegezegd aan de stichting ten behoeve van de restauratie van een aantal zerken. De start hiervan is vorig jaar met enig feestelijk ceremonieel gevierd.

Moge een in de toekomst voortdurende samenwerking, gepaard gaande aan mogelijkheden die eventueel het De Castro Fonds zal bieden, bewerkstelligen dat ondanks financiële problemen die zich ongetwijfeld zullen voordoen, een basis zijn om dit unieke monumentale complex voor het nageslacht te bewaren.

C.P. Jonker